

# سوء نیت در اقسام خیانات

(در حقوق ایران و انگلستان)

تألیف

دکتر پیمان رستمیان

دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی

انتشارات آریان

۱۳۹۷

|                     |                                                                              |
|---------------------|------------------------------------------------------------------------------|
| سرشناسه             | : رستمیان، پیمان، ۱۳۵۶ -                                                     |
| عنوان و نام پدیدآور | : سوء نیت در اقسام جنایات (در حقوق ایران و انگلستان) // تألیف پیمان رستمیان. |
| مشخصات نشر          | : تهران: انتشارات آرایان، ۱۳۹۷.                                              |
| مشخصات ظاهری        | : ۱۶۸ ص.                                                                     |
| شابک                | : 978-600-9879-23-6                                                          |
| وضعیت فهرست نویسی   | : فیبا                                                                       |
| یادداشت             | : کتابنامه.                                                                  |
| موضوع               | : حقوق جزا -- ایران                                                          |
| موضوع               | : Criminal law -- Iran                                                       |
| موضوع               | : حقوق جزا -- انگلستان                                                       |
| موضوع               | : Criminal law -- Great Britain                                              |
| موضوع               | : سوء ظن                                                                     |
| موضوع               | : Suspicion                                                                  |
| موضوع               | : سوءظن (فقه)                                                                |
| موضوع               | : Suspicion (Islamic law)                                                    |
| موضوع               | : حقوق تطبیقی                                                                |
| موضوع               | : Comparative law                                                            |
| موضوع               | : سوء ظن -- ایران                                                            |
| موضوع               | : Suspicion -- Iran                                                          |
| موضوع               | : سوء ظن -- انگلستان                                                         |
| موضوع               | : Suspicion -- Great Britain                                                 |
| رده بندی کنگره      | : K1H2A100v5س۹ ۱۳۹۷                                                          |
| رده بندی دیویی      | : ۳۴۵/۵۵                                                                     |
| شماره کتابشناسی ملی | : ۵۳۰۲۵۷۷                                                                    |

## انتشارات آرایان

سوءنیت در اقسام جنایات (در حقوق ایران و انگلستان)

تألیف: دکتر پیمان رستمیان

ناشر: انتشارات آرایان

ناظر فنی: هادی عبدی

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

قیمت: ۳۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۹۸۷۹ - ۲۳ - ۶

آدرس: خیابان انقلاب، خیابان فخر رازی، کوچه فاتحی داریان، پلاک ۶ طبقه اول

تلفن: ۶۶۹۷۱۳۴۴

## فهرست مطالب

|     |                                                                       |
|-----|-----------------------------------------------------------------------|
| ۵   | مقدمه                                                                 |
| ۹   | فصل اول: مفاهیم و مبانی نظری                                          |
| ۶۱  | فصل دوم: بیانیه، شرایط و آثار سوء نیت در نظام حقوقی ایران و افغانستان |
| ۱۴۵ | برآیند سخن                                                            |
| ۱۵۳ | منابع و مأخذ مورد استفاده                                             |
| ۱۵۳ | الف - کتب                                                             |
| ۱۵۶ | ب - مقالات                                                            |
| ۱۶۴ | ج - پایان نامه ها                                                     |
| ۱۶۶ | د - منابع خارجی                                                       |
| ۱۶۷ | ه - سایت                                                              |

جنایت، اصطلاحی در فقه و حقوق، به معنای وارد کردن هرگونه صدمه به تمامیت جسمانی افراد، که کیفری شرعی، مانند قصاص یا دیه، دارد. جنایت به لحاظ ماهیت به قتل و ضرب و جرح؛ به لحاظ متعلق به جنایت بر انسان و حیوان و به لحاظ داشتن و نداشتن قصد آسیب‌رسانی به عمد، شبه عمد و خطایی تقسیم می‌گردد (محقق کرکی، ۱۴۰۸؛ ۱۴۱۵).

ابن حمزه طوسی، فقیه امامی قرن ششم، جنایات را به جنایت در حق خود و جنایت در حق دیگری تقسیم کرده است. مراد او از جنایت به خود، مصرف نوشیدنی‌های ممنوع و انجام دادن کارهای خلاف عفت است.

ارتکاب جنایت در حق دیگران نیز بر چند گونه است: جنایت بر بدن انسان یا حیوان با کشتن یا زخمی کردن؛ جنایت مالی، مانند سرقت، نیش قبر و برداشتن کفن؛ و جنایت بر آبرو، مانند قذف (متهم ساختن به فحشا) دسرام دادن.

با وجود این، وی در مبحث «جنایات»، در کتاب خود، عمدتاً به موضوع حدود پرداخته و درباره برخی خسارت‌های مالی و جنایت بر حیوان نیز بحث کرده است (ابن حمزه، ۱۴۰۸؛ ۴۰۸). برخی منابع، جنایت را - با منظور کردن مفهوم وسیع برای آن، به گونه‌ای که شامل خسارات مادی هم بشود - بر دو نوع دانسته‌اند: جنایت بر بدن انسان و جنایت بر اموال و اعتبارات. که در باب غضب و اتلاف مطرح می‌شود؛ و جنایت بر آدمی، که در فقه جزایی درباره آن بحث می‌گردد (نوریها، ۱۳۸۲؛ ۵۲). در حقوق انگلستان، جنایات به یک اعتبار به جنایات مادی و غیر عمدی تقسیم می‌شوند (Dennis, 2011; 31).

علما و اندیشه‌ورزان حقوق، در تبیین جرم - از جمله جنایت - این را به سه عنصر؛ قانونی، مادی و روانی تجزیه می‌کنند. عنصر در لغت به معنای اصل و حسب و حسب و به معنای اولیه است (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۷؛ ۴۶۷). برای این که جرمی محقق شده و قابل مجازات باشد، وجود شرایطی لازم است این شرایط به دو گروه تقسیم می‌شوند: عناصر عمومی و اختصاصی.

به لحاظ حقوقی برای آنکه فعل انسانی جرم به شمار آید باید؛ نخست، قانون‌گذار این فعل را جرم شناخته و کیفری برای آن مقرر کرده باشد (عنصر قانونی)؛ دوم، عمل یا ترک عمل مشخص به منته ظهور و بروز یا کمینه به مرحله فعلیت برسد (عنصر مادی)؛ سوم، با علم و اختیار ارتکاب یافته باشد (عنصر روانی یا معنوی)؛ این عناصر که در تمامی جرائم مشترکند عناصر عمومی نام دارند.

اما عناصر و شرایط دیگری نیز در تحقق جرم موثرند که موسوم به عناصر اختصاصی‌اند. این عناصر در جرائم مختلف، متفاوتند و موجب تمایز و تشخیص جرائم از یکدیگر می‌شود (گلدوزیان، ۱۳۸۴: ۷۳). مثل بردن مال غیر در جرم سرقت.

بررسی عناصر خصوصی تشکیل دهنده انواع جرائم موضوع مباحث حقوق جزای اختصاصی را تشکیل می‌دهد. وجود یک عمل مادی که قانون آن را جرم دانسته برای احراز مجرمیت بزهکار و مجازات وی کافی نیست. بزهکار باید از نظر روانی یا بر ارتکاب جرم انجام یافته قصد مجرمانه و عمد داشته باشد (جرائم عمدی مثل قتل عمد) یا در اجرای عمل به نحوی از انحاء و بی‌آنکه قصد منجرزی بر ارتکاب بزه از او سر بزند خطایی انجام دهد که بتوان وی را مستحق مسئولیت جزایی (در صورت وجود این مسئولیت) شناخت (جرائم غیر عمدی مثل عبور راننده از چراغ قرمز) (نوربها، ۱۳۸۳: ۱۰۹).

در لسان علمای حقوق، عنصر روانی گاه تحت نام عنصر معنوی نیز یاد می‌شود و گاهی نیز آن را معادل سوءنیت قرار می‌دهند. اما آن چه موضوع اشتراک همه‌ی این عناوین است، ملازمه‌ی سوءنیت و عنصر روانی، معرّفی جرم است.

سوءنیت را به عام و خاص تقسیم می‌کنند. سوءنیت عام عبارت از اراده آگاه عامل در ارتکاب جرم است و سوءنیت خاص، اراده آگاه نسبت به مل موضوع جرم یا شخص متضرر از جرم است. در برخی از جرائم علاوه بر سوءنیت عام باید دارای سوءنیت خاص نیز داشته باشد تا جرم محقق شود مثل جرم اشاعه اکاذیب که عمد باید مفروض به قصد اضرار باشد (گلدوزیان، ۱۳۸۴: ۱۸۴).

سوءنیت و عنصر روانی جرم را به قصد مجرمانه معین و معین نیز تعبیر نموده‌اند، بر این اساس: چنانچه مرتکب جرم عمدی، قبلاً عواقب و نتیجه خاص را معین حاصل از عمل خود را پیش‌بینی کرده باشد و با اراده و اختیار و در نظر گرفتن آن نتیجه خاص، عملیات اجرایی جرم را به انجام برساند قصد مجرمانه او را قصد معین می‌نامند. مثل قصد کشتن شخصی معین. اما پاره‌ای اوقات، با اینکه مرتکب جرم عمدی قصد ارتکاب جرم را دارد ولی نتیجه خاص و معین حاصل از جرم برای او قابل پیش‌بینی نیست و از نظر او مجهول است؛ مثل سارقین مسلح بانکی که بر اثر حرار از صحنه جرم به طرف عده‌ای که ممکن است مشتریان و کارمندان بانک هم باشند تیراندازی می‌کنند؛ این قصد را قصد مجرمانه نامعین می‌نامند (ولیدی، ۱۳۸۸: ۲۳۳).

موضوع عنصر معنوی در حقوق جزا از جمله مسائلی است که در کتب حقوقی غالب جوامع امروزی مورد بررسی قرار گرفته است. با این که تاکنون در ایران تحت عناوین مختلف در این زمینه بررسی شده و این موضوع مورد توجه خاص حقوقدانان و صاحب نظران قرار گرفته است و هر یک به نحوی آن را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌اند و باز هم مشکلات و نارسائی‌های چندی در این مورد وجود دارد که پیوسته مبتلا به دستگاه قضائی است و هنوز نیز به‌طور کامل رفع نشده است.

گرچه این موضوع در زمینه بسیار وسیعی قابل بررسی است لکن چون بیشتر جنبه عملی آن مورد نظر قرار دارد لذا به سایر جنبه‌های آن کمتر اشاره خواهد شد.

عنصر معنوی در کتب و رساله‌های حقوقی و قوانین کیفری تحت عناوین گوناگون از قبیل عمده، سوءنیت قصد، به منظور استفاده نامشروع، عنصر اخلاقی، عنصر روانی و عبارات و کلماتی مشابه، مورد بحث واقع شده است و بعضی از نویسندگان حتی کلمات علم یا علم و اطلاع یا عالماً و عامداً را نیز مترادف کلمات و عبارات مذکور دانسته‌اند که به هر حال یکایک آنها مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

چون کلمات عمد از نظر ذهنی، مانوس‌تر از سایر کلمات مترادف آن به نظر می‌رسد لذا بجای ذکر عبارت عمد به نوبت از این کلمه استفاده خواهد شد.

مفهوم عمد از نظر علمای حقوق و اساتید فن هر یک کلمه عمد را به صورت خاصی تعریف کرده‌اند که از نظر جلوگیری از اطاله کلام از ذکر تمام موارد آن خودداری می‌شود و به تعریفی اشاره خواهد شد که هم به ندرت، اکثر علمای مسلم حقوق جزا نزدیک است و هم با مقررات جزائی ایران قابل تلفیق.

دقیق‌ترین و جامع‌ترین تعریف علمی، تعریفی است که دانشمندان معروف حقوق جزا امیل گارسن (Emile garcon) برای عمد در نص گرفته و مورد قبول دانشمندان دیگری نظیر دوندیو وابر (Donnedieu devabres) و گارو (Garraud)، بوزا (Bouzat) و لابرده لاکست (Labord Lacoste) قرار گرفته و بعضی از اساتید حقوق جزا نیز آن را مورد تأیید قرار داده‌اند. طبق تعریف و نظر این دانشمندان عمد عبارت است از: «معرفت قابل شروع بودن عمل ارتكابی».

در حقوق انگلستان، که از نظام حقوقی کامن لا پیروی می‌کند، عنصر روانی (سوءنیت) تحت عنوان mens rea سخن به میان آمده است. در حقوق این کشور، نیز سوءنیت (عنصر روانی)، انگیزه و هوس تفکیک قائل شده‌اند (Moloney [1985] AC 90, Case Per Lord Bridge R v). از سوی دیگر، مفهومی تحت عنوان مسئولیت مطلق در جرمی طبر قتل در حقوق این کشور پذیرفته شده است که بر اساس آن، احراز سوءنیت شرط نبود و فرض بر وجود آن گذاشته می‌شود (R v Hyam [1975] AC 55). همچنین در حقوق انگلستان، الزامی برای قاضی در شرح سوءنیت برای هیئت منصفه وجود ندارد (House of Lords in R v Moloney [1985] AC 905).

حال این سؤال بروز می‌کند که سوءنیت و عنصر روانی در حقوق انگلستان به طور خاص و حقوق کامن لا به طور عام چه تفاوتی با عنصر روانی (معنوی) مطروحه در حقوق ایران دارد. به همین منظور پژوهش حاضر می‌کوشد تا ضمن بررسی مبانی عنصر روانی در حقوق انگلستان و ایران، تفاوت‌ها و شباهت‌های سوءنیت در جرائم مختلف را مورد بررسی قرار دهد.

در بخش اول که به مفاهیم و مبانی نظری اختصاص یافته است به تبیین مفهوم حقوقی و مفهوم فقهی سوءنیت پرداخته شده است. بر این اساس در تحلیل مفهوم حقوقی اراده ارتکاب جرم، انگیزه ارتکاب جرم و همچنین مفهوم فقهی سوءنیت در جرائم عمدی پرداخته شده است. در بررسی مفهوم فقهی سوءنیت، سوءنیت در عمد محض، در حکم محض شبه عمد و خطای محض مورد بررسی قرار گرفته است. در بررسی مبانی نظری فقهی سوءنیت، ادله اعتبار قصد در حقوق اسلام و همچنین دیدگاه فقه شیعه در عنصر معنوی جرم مورد توجه قرار گرفته است. در بررسی مبانی نظری حقوقی نیز، سوءنیت از دیدگاه مکتب کلاسیک و دیدگاه مکتب تحقیقی مورد توجه نگارنده بوده است.

در بخش دوم پژوهش نیز جایگاه، شرایط و آثار سوءنیت در نظام حقوقی ایران و انگلستان مورد تبیین قرار گرفته است. در این بخش، جایگاه سوءنیت در میان عناصر متشکله جرم در نظم حقوقی ایران در جرائم شامل جرائم علیه اشخاص همچون قتل، قتل ناموسی، سقط جنین، ضرب و جرح، اکراه منجر فوت اکراه شونده، اسیدپاشی و در جرائم غیرعمدی و سوءنیت در جرائم مادی صرف مورد توجه قرار گرفته است. همچنین در این قسمت، طریقه احراز سوءنیت، مرجع تشخیص، اسناد سوءنیت عمدی و موانع آن همچون مستی، اکراه، اضطراب و اجبار مورد توجه قرار گرفته است. در این بخش همچنین سوءنیت در نظام حقوق انگلستان مورد بررسی قرار گرفته است و بر این اساس سوءنیت در جنایات عمدی، ناموسی، و جنایات مبتنی بر سوءنیت خاص، و همچنین جنایات غیرعمدی مورد بررسی قرار گرفته است. علاوه بر این، مبانی نظری سوءنیت در نظام حقوقی انگلستان در قواعد مک ناختن و دورهام مورد توجه واقع شده است. در این بخش همچنین تأثیر احراز سوءنیت بر مجازات‌ها در جرائم عمدی و غیر عمد در نظام‌های حقوقی ایران و انگلستان مورد توجه قرار گرفته است.

به‌هرروی مؤلف به‌قصد روشن‌نمایی این ابهامات نگارش این کتاب را آغاز کرد ... ، تا چه قبول افتد و چه در نظر آید ...